

BADIIY MATNLARDA ALLUZIYA: MAZMUN, VAZIFA VA INTERMATNLIKDAGI O‘RNI

Kamalova Aziza Islomovna
Ingliz filologiyasi kafedrası o‘qituvchisi
Samarqand davlat chet tillar instituti

***Annotatsiya.** Ushbu tadqiqotning dolzarbligi alluziyaning boy lingvistik va madaniy semantikaga ega birlik sifatidagi ahamiyati bilan belgilanadi. Uning tahlili ingliz tilida so‘zlashuvchi lingvomadaniy hamjamiyatning tili va madaniyati o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik xususiyatlarini ochib berishga imkon yaratadi. Bu esa kelajakda ingliz tilidagi lingvomadaniyatning madaniy kodlarini sharhlash imkoniyatiga olib kelishi mumkin.*

***Kalit so‘zlar:** alluziya, bilvosita ishora, kognitiv-diskursiv yo‘nalish, lingvistik-uslubiy yondashuv.*

KIRISH.

Har qanday badiiy matnda avvalgi matnlarda qo‘llanilgan uslubiy vositalar mavjud bo‘ladi. Ularning qo‘llanilishi muallif niyati bilan belgilanadi, chunki takroriy elementlarga ega matnlar boshqa matnlarning talqini yoki parodiyasi bo‘lishi mumkin. Shunday qilib, ikki matn o‘rtasida turli darajalarda dialogik o‘zaro ta‘sir yuz beradi. Ushbu o‘zaro ta‘sir intermatn deb ataladi, matnning butun bog‘lanishlar tizimi bilan ifodalangan umumiy xususiyatlari esa intermatnlik (intertekstuality) deb yuritiladi. Alluziya esa intermatnlikni amalga oshirishning eng keng tarqalgan usullaridan biridir.

Ushbu tadqiqotda ingliz tilidagi badiiy matnlarda alluziyalarning namoyon bo‘lishi masalasi to‘g‘ridan-to‘g‘ri intermatnlik tushunchasi bilan bog‘liq. Alluziya intermatnlik tushunchasining bir qismidir. Bu tushuncha Y. Kristeva tomonidan joriy etilgan bo‘lib, matnlarning umumiy xususiyatini bildirish uchun ishlatiladi. Bu tushuncha matnlar orasidagi bog‘lanishlar mavjudligi orqali namoyon bo‘ladi, bunda matnlar yoki ularning qismlari bir-biriga oshkora yoki yashirin murojaat qilishi mumkin [8].

Dastlab intermatnli muloqot g‘oyasi M. M. Baxtin tomonidan shakllantirilgan. Uning bir qator asarlarida bu fikr rivojlantirilib, har qanday tushunish jarayoni bir matnning boshqa matnlar bilan taqqoslanishi, shuningdek, birinchi matnning boshqa kontekstda qayta talqin qilinishi ekanligi ta‘kidlangan [2].

Bu nazariya Yu. M. Lotmanning asarlarida ham aks etgan: madaniyatning o‘zi ham matn sifatida qaralishi mumkin. Biroq madaniyat murakkab matn bo‘lib, “matn ichidagi matnlar” iyerarxiyasiga ajraladi va turli matnlar o‘zaro murakkab tarzda chirmashib ketgan bo‘ladi. “Matn” so‘zining o‘zi to‘qish, chirmashish ma‘nosiga ega ekanini hisobga olsak, bu talqin bilan biz “matn” tushunchasining asl ma‘nosiga qaytamiz.

Intermatnlik nazariyasidan kelib chiqadiki, bir madaniyat doirasida yaratilgan barcha matnlar o‘zaro ko‘plab bog‘lanishlarga ega bo‘ladi. Ushbu bog‘lanishlar yozuvchilarga qo‘shimcha ma‘no va yangi semantik qatlamlar yaratish imkonini beradi. Intermatnlik deganda matnga boshqa matnlarning butun holda yoki bo‘laklar ko‘rinishida, ya‘ni iqtibos, reminissensiya yoki alluziya shaklida kiritilishi tushuniladi [1]. Alluziya intermatnlikning bir turi sifatida bilvosita murojaatni bildiradi, bu esa o‘quvchini o‘ziga xos fikrlashga undaydi va unda ma‘lum assotsiatsiyalarni uyg‘otadi.

XVI asrdayoq “alluziya” atamasi ko‘plab Yevropa tillarida uchray boshlagan. Bu atama lotincha “alludere” — “isora qilish, sha‘ma qilish” ma‘nosidan kelib chiqqan. Ushbu termin adabiyotshunoslik va tilshunoslikda uzoq vaqt qo‘llanib kelgan bo‘lsada, alluziya uslubiy vosita sifatida XX asr oxirida alohida o‘rganila boshladi.

Alluziya tabiati ko‘p qirrali: u lingvomadaniy jamiyat uchun muhim bo‘lgan shaxslar, voqealar, predmetlarga ishora qiladi. Bundan tashqari, alluziyada mavjud madaniy konnotatsiya muallif matnining ajralmas qismiga aylanadi, chunki bu uslubiy vosita faktning eslatilishini bilvosita yaratadi. Alluziya ma‘lum

assotsiatsiyalarni, ushbu soʻz bilan bogʻliq boʻlgan xususiyatlarni esga solish uchun ishlatiladi. Shuni ham unutmaslik kerakki, alluziya va bevosita eslatish (mention) bir xil emas.

Quyidagi taʼrifga eʼtibor qaratib: “Alluziya — bu badiiy, tarixiy, mifologik yoki siyosiy faktga ochiq ishora, oʻxshatish yoki aniq shaʼma qilishni oʻz ichiga olgan uslubiy figura” [11]. Uslubiy figuralar gapning ifoda kuchini oshiradigan sintaktik usullar boʻlganligi sababli, alluziyani ham shu turdagi figura sifatida tasniflash mumkin.

N. M. Razinkina alluziyani “soʻz yoki ibora orqali tarixiy, geografik, badiiy, mifologik yoki bibliyaga oid faktga bilvosita ishora” deb tariflaydi, biroq “bunday bilvosita ishora insonning kundalik hayotidagi voqealarga ham tegishli boʻlishi mumkin”ligini qayd etadi [12].

N. A. Fateeva esa alluziyani intermatnlik nuqtai nazaridan koʻrib, uni “pretekstning maʼlum elementlarini oʻzlashtirish, bu elementlar yangi matnda tanib olinishi va yangi predikatsiya hosil qilishi” sifatida taʼriflaydi [4].

L. O. Mashkova alluziyani “adabiy anʼananing namoyoni” deb ataydi va “oldingi asarlarning shakl va mazmunini ongli tarzda takrorlash bilan yozuvchi oʻziga sezilmay taʼsir etgan holatlar oʻrtasida asosiy farq yoʻq”ligini aytadi [10].

A. S. Evseev esa qarama-qarshi fikrni bildiradi: “Alluziya uslubi albatta muallif niyatini, yaʼni ongli va maqsadli boʻlishini oʻz ichiga olishi shart” [3].

Ushbu maqolada I. R. Galperinning taʼrifi asosiy taʼrif sifatida qoʻllanadi. Unga koʻra, alluziya — bu tarixiy, geografik, adabiy, mifologik yoki bibliyaga oid faktga bilvosita ishora [6]. Galperin fikricha, alluziyadan foydalanish oʻquvchining ushbu fakt bilan tanish boʻlishini nazarda tutadi. Alluziyaning manbasi odatda koʻrsatilmaydi, chunki muallif oʻquvchining oʻzi bilan bir xil bilimga ega deb hisoblaydi [7].

Anglistikada alluziyani oʻrganishda bir nechta yondashuvlar mavjud. Adabiy yondashuv alluziyani muallif uslubining oʻziga xos xususiyati sifatida tahlil qiladi. Bu esa adabiy anʼana va adabiy taʼsirni oʻrganish bilan cheklanadi. Shuning uchun bu yondashuvda alluziya tushunchasi kengayib, baʼzan ongli yoki ongsiz taqlid sifatida ham talqin qilinadi.

Alluzivlikni oʻrganishning kognitiv yoʻnalishi kognitiv fanlarning lingvistik tadqiqotlarga kirib kelishi bilan bogʻliq. Bu yoʻnalishda alluziya lingvistik shakl va mental faoliyat oʻrtasidagi munosabat orqali tadqiq qilinadi.

Bugungi kunda kognitiv-diskursiv yoʻnalish ham shakllanmoqda. Ushbu yoʻnalish J. Fokonye va M. Ternerning kontseptual integratsiya va mental makonlar nazariyasiga asoslanadi. Bu yondashuvda alluziya diskurs doirasida mavjud boʻlgan element sifatida talqin qilinadi.

Lingvistik-uslubiy yondashuv esa ushbu hodisaning lingvistik va uslubiy tabiati bilan shugʻullanadi. Bu nuqtai nazarga koʻra, alluziya matnda muayyan madaniy faktlarga tegishli soʻzlarni ongli ravishda qoʻllash orqali yuzaga keladi [9]. Lingvistik-uslubiy yondashuv doirasidagi yoʻnalishlardan biri — matnning filologik sharhi orqali alluziyani oʻrganishdir. Masalan, I. V. Gubbenet alluziyani vertikal kontekstning asosiy kategoriyalaridan biri sifatida koʻrib, badiiy asarni tahlil qilish vositasi sifatida oʻrganadi. Bu jarayonda oʻquvchining “tarixiy va filologik fon bilimi” darajasi aniqlanadi [7].

K. Perri semantik va pragmatik yondashuvlar asosida alluziyani nutq aktiga ishora sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, alluziya yangi matnda referentga ishora qiluvchi belgi boʻlib xizmat qiladi. Perri alluziyalarni matn elementlari va matnni faollashtirish jarayonlariga ajratadi. U alluziyaning statistik va dinamik xususiyatlariga eʼtibor qaratadi. Tadqiqotchining asarlarida alluziya juda keng talqin qilinadi, chunki uning fikricha, alluzivlik uslublar, janrlar, poetik oʻlchovlar, takrorlash turlarida namoyon boʻladi.

Shunday qilib, alluziya har qanday matnda intermatnlik kategoriyasining til belgisi sifatida namoyon boʻladi. I. R. Galperin asarlariga tayanib, matnda alluziya uslubini ajratib koʻrsatish mumkin [5]. Intermatnlikning boshqa belgilariga esa iqtibos va reminissensiya kiradi, ular keyingi boʻlimda muhokama qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Arnold, I.V. Semantika. Stilistika. Intertekstualitya. Sankt-Peterburg, 1999 - 443 b.
2. Baxtin, M.M. Adabiyot va estetika masalalari. Moskva: Xudo‘j. lit., 1975. - 500 b.
3. Evseev, A.S. Alluziya nazariyasi asoslari. 1990. - 578 b.
4. Fateeva, N.A. Intertekstualitet kontrapunkti yoki matnlar dunyosidagi intertekst. Moskva, 2000.- 280 b.
5. Galperin, I.R. Ingliz tili stilistikasi bo‘yicha ocherklar. Moskva, 1958. — 460 b.
6. Galperin, I.R. Ingliz tili stilistikasi. 4-nashr. Moskva: Oliy maktab, 1997. - 334 b.
7. Gubbenet, I.V. Badiiy matnni anglash muammosi (ingliz tili materiali asosida). Moskva, 1981.
8. Kristeva, Yu. Tanlangan asarlar: Poetikaning buzilishi. Moskva: ROSSPEN, 2004. - 578 b.
9. Mamaeva, A.G. “Ingliz badiiy adabiyotida alluziyalar va uning ifodalanish shakllari.” MGPIII ilmiy to‘plami, M., 1976, 98-son, 16–23-betlar.
10. Mashkova, L.A. Adabiy alluziya - filologik germeneytika obyekti sifatida. 1989. - 24 b.
11. Moskvina, V.P. Intertekstualitet: tushunchalar apparati, figuralar, janrlar, uslublar. 2013. - 36 b.
12. Razinkina, N.M. Ingliz tili funksional stilistikasi. Moskva: Oliy maktab, 1989. - 182 b.
 - ¹ Холиков, Б. (2024). Образы пера (феи) и дэв (бесов) в циклах узбекского эпоса “Гороглы”. Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 2(5), 171-175.
 - ¹ Kholikov, B. A. 1-sho ‘ba the language of fantasy: linguistic features in mythological and fantasy literature. Ilmiy va professional ta’lim jarayonida muloqot, fan va madaniyatlar integratsiyasi, 17.
 - ¹ Kholikov, B. A. (2020). Principles of development of detective literature. Bulletin of Gulistan State University, 2020(3).
 - ¹ Kholikov, B. A. (2015). Poetic outcome of vital problems. In The Fifth European Conference on Languages, Literature and Linguistics (pp. 82-89).
 - ¹ Холиков, Б. А. (2020). ИЖТИМОЙ-АХЛОҚИЙ МУАММОЛАРНИНГ БАДИЙ ТАЛҚИНИДА ЁЗУВЧИ ИНДИВИДУАЛЛИГИ. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 3(6).
 - ¹ Холиков, Б. А. (2014). " КРЁСТНЫЙ ОТЕЦ"-РЕАЛЬНАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ. Вопросы филологических наук, (2), 14-16.
19. Kholikov, B. (2020). PATRIOTIC EDUCATION IN THE LITERARY PICTURE OF THE WORLD (ON EXAMPLES DETECTIVE NOVELS). In МИССИЯ КОНФЕРЕНЦИИ «ФЕНОМЕН ПАТРИОТИЗМА В ТРАНССТРУКТУРНОМ КОММУНИКАЦИОННОМ ПОЛЕ» (p. 157).